

Yazar: Prof. Dr. Salahattin POLAT (Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015, 346 Sayfa) Makale Tenkidi

Abdulkadir GÜLÜNAY

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Hadis, Yüksek Lisans Öğrencisi
abdulkadiregulunay@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-0672-9794

Makale Başvuru Tarihi : 29.12.2022
Makale Kabul Tarihi : 30.12.2023
Makale Yayın Tarihi : 31.12.2023
Makale Türü: Kitap Değerlendirmesi

Özet

Anahtar Kelimeler:

Hadis,
Metin Tenkidi,
Filoloji,
İslam,,
Bati.

Salahattin Polat tarafından kaleme alınan “Metin Tenkidi” adlı eser, metin tenkidi kavramının tanımı, tarihsel süreç içerisindeki gelişimi ve metin tenkidinde uygulanan farklı yaklaşımları ele almış, doğu ve batı medeniyetlerindeki yerini karşılaştırmalı bir biçimde inceleyerek, geçmiş ve günümüzdeki metin tenkidi ve metodlarına dair kronolojik, kapsamlı bilgilere yer vermekte ve bazı noktalara çeşitli eleştiriler ile katkıda bulunmaktadır.

Polat, ortaya koymuş olduğu bu eserlerle Türkiye’de ve İslam dünyasındaki çevrelerin Batı’daki metin tenkidi çalışmalarını göz ardı ettiklerine işaret etmekte, metin tenkidi kavramını iki medeniyeti dikkate alarak analiz etmektedir. İslam medeniyetinin klasik dönemlerinde, o zamanın üslup ve şartlarına göre metin tenkidinin dinî, edebî ve tarihi metinlerde uygulandığı ancak günümüzde bu konudaki çalışmaların eksik olduğunu ifade etmektedir.

Yazar, Hz. Peygamber’in hadislerinde uygulanan metin tenkidinin tarih içerisindeki gelişim sürecini çeşitli kaynaklarda örneklerle açıklayarak, bu konunun hadisleri doğru anlama ve yorumlamada ne kadar önemli olduğunu ifade etmiş, hadislerin senedine önem verildiği kadar metin bağlamında da çeşitli yönlerle değerlendirmelere tabi tutulmasının kaçınılmaz olduğunu ele almıştır.

Author: Prof. Dr. Salahattin POLAT (Marmara University Faculty of Theology Foundation Publication, 2015. 246 Pages) Textual Criticism

Abstract

Keywords:

Hadith,
Textual criticism,
Phylology,,
Islam,
West.

The work named “Text Criticism” written by Salahattin Polat deals with the definition of the concept of text criticism, its development in the historical process and different approaches applied in text criticism. It includes comprehensive information and contributes to some points with various criticisms.

With this work, Polat points out that the circles in Turkey and the Islamic world ignore the text criticism studies in the West, and analyzes the concept of text criticism by considering two civilizations. He states that in the classical periods of Islamic civilization, text criticism was applied in religious, literary and historical texts according to the style and conditions of that time, but today, studies on this subject are lacking.

The author, by explaining the development process of the text criticism applied in the hadiths of the Prophet with examples in various sources, expressed how important this issue is in understanding and interpreting the hadiths correctly, and discussed that it is inevitable to evaluate the hadiths from various aspects in the context of the text as much as the importance is given to the hadith.

Şüphesiz insanı diğer yaratılmışlardan ayıran en önemli özelliklerden birisi dildir. Dil, insanın sadece iletişim kurmak amacıyla kullandığı bir olgu değil, bir insanın tarihini, kültürünü, geçmişini ve geleceğini ifade eden geniş ve çok kapsamlı bir kavramdır. İnsanların yaşayışı, düşünce kapasitesi ve algı biçimi, dili ne kadar iyi bildikleri ve kullandıklarına göre değişkenlik gösterebilmektedir. Dillerinin tarihi ve yapısı bakımından zengin

ve köklü bir tarihçeye dayanan toplumların aynı zamanda uygarlıkları kuran toplumlar olması asla tesadüf değildir.

İnsanlık tarihinde yazının kullanımına kadar sözlü aktarım sayesinde toplumlar kültürlerini, örflerini, inanç ve kurallarını çeşitli kıssalar, menkıbeler, ata sözleri, deyimler vb. olgularla bir sonraki nesle aktarmayı başarmışlardır. Yazının kullanılmaya başlamasından sonra zamanla sözlü, ezbere ve hafızaya dayalı bu gelenek yerini yazılı metinlere bırakmıştır. Her medeniyetin gerek sözlü gerekse yazılı tarihi değerleri bulunmaktadır.

Yazıyla birlikte insanlık tarihine giren metin kavramı, özellikle dini, tarihi ve edebi konularda metinde var olanı anlama, yorumlama, doğruluğunu tespit edebilme ve orijinalliğini koruyabilme gibi amaçlarla yapılan çalışmalar, metin tenkidi kavramının ortaya çıkmasını sağlamıştır.

İncelemeye aldığımız bu eser, toplam dört bölümden oluşmakta ve sonuç kısmıyla birlikte 319 sayfa olarak kaleme alınmış, Türkiye’de metin tenkidi konusunu geniş bir yelpazede inceleyen ilk çalışmadır.

Eserin birinci bölümünde metin tenkidi kavramının Türkçe, Arapça ve İngilizce dillerinde hangi anlamlara geldiği ve neyi ifade ettikleri incelenmiştir. Buna göre Türkçedeki “tenkit” kelimesinin Arapça “نقد” kökünden geçtiği ifade edilmektedir. Tenkit kelimesinin anlamı ise “bir şeyi değerlendirmek, iyiyi kötüsünden ayırmak” manalarına gelmektedir. Bu kavramın İngilizce dilindeki karşılığı ise “criticism” dir ve en genel anlamı ise “değerlendirme” dir.

Türkçede kullanılan “metin tenkidi” kavramı birden fazla anlam ifade etmektedir. Polat’a göre bu anlam çeşidi üç ayrı kategoride toplanmaktadır. Bunların birincisi “bir eser ve metnin geçirdiği süreçlerde maruz kaldığı bozulma ve değişiklikleri düzelterip orijinal hale döndürmek” tir. İkincisi ise “edebiyat eleştirisi” anlamında kullanılmaktadır. Polat’ın sunduğu üçüncü kategori ise çağdaş Hadis ilmi terminolojisinde “hadislerin metin tenkidi” anlamında kullanılmaktadır. Buna göre hadislerin isnad tenkidi dışında metinlerinin değerlendirmeye tabi tutulduğu bu metotta, hadis metninin içeriğinin Kur’an’a, akla, gözleme, tecrübeye, tarihe ve bilime aykırı olmamasıdır.

Son yüzyıllarda bazı doğu bilimcilerin ve batılı tarihçilerin öne sürmüş olduğu görüşlere göre hadislerin geçmişte metin tenkidine tabi tutulmadığı, sadece senedlerinin sıhhati ve güvenilirliği ile ilgilenildiği fakat metinlerde mana, mantık ve doğruluk aranmadığı gibi suçlamalar dile getirilmektedir. Bu görüşe göre klasik dönem İslam alimleri hadislerin metnini hiçbir süzgeçten geçirmemiş, senedi sahih kabul edilene nakletmek, senedlerde bulunan ravilerin güvenilirliklerini araştırmak dışında metin bağlamında hiçbir çalışma yapmamışlardır.

Polat’ın, eserin birinci bölümünde yer verdiği bilgiler ışığında görülmektedir ki klasik dönem İslam alimlerinin bu çeşit çalışmalarda buldukları ancak bu tür tenkit yöntemlerini kapsayan (metin tenkidi kavramı gibi) özel bir terim ve kavramın olmadığını ifade etmektedir. Nitekim geçmişte “hadislerin Kur’ân’a arzı”, “hadislerin nazara aykırılığı” vb. ifadelerle her bir tenkit kriteri ayrı değerlendirmelere tabi tutulmuş, metin tenkidi kavramı “İhtilâfu’l-hadis, müşkilü’l-hadis, teâruz, te’vîl” gibi geniş başlıklar altında ele alınmıştır (s. 23-25).Yazarın ifade ettiği görüşe göre, “metin tenkidi” kavramı, Türkiye ve İslam dünyasında, klasik dönem ulemasını metin tenkidi yapmamakla suçlayan batı tarihçileri ve doğu bilimcilerden ödünç alınmıştır.

Polat’ın eserde değindiği ve üzüntü ile ifade ettiği başlıklardan biri ise metin tenkidi kavramı hakkındaki bazı yanlış anlaşılmalardır. O, metin tenkidinin kimileri tarafından zaman kaybı, bıktırıcı ve sıkıcı bir faaliyet olarak görüldüğü ve çeşitli bahaneler ile önemsiz kılındığını, kimilerinin ise yazma eserleri okuyup anlayabilmenin metin tenkidinde yeterli olduğu görüşüne sahip olmalarını eleştirmektedir (s. 42-48). Nitekim bu eleştirisinde haklıdır. Metin tenkidinin önemsiz kabul edildiği bir toplumun hem geleneğimizde bulunan hem de çağdaş ilim dünyası tarafından kullanılan bu metoda yabancılaşma yaşamaması çeşitli ilmi sorunları ve algı problemlerini beraberinde getirecektir. Diğer yandan Polat’ın da ifade ettiği gibi metin tenkidi sadece yazma bir eseri okuyabilmek değil, o eseri okuyup doğru yorumlayabilmek için eseri yazan kişinin ilmi birikimi, sosyal yaşantısı ve yaşadığı dönemin dini, kültürel, siyasi ve sosyal açılarından bilinmesi, o müellifin diğer eserlerine de hakim olmakla olur.

Yazar eserinin ikinci bölümüne, metin tenkidi kavramının daha önce ifade ettiğimiz gibi batı ekseninde gelişmesi sebebiyle, batı tarihinde ve kültüründe yer alan metin tenkidini incelemekle başlamaktadır. Buna göre

batıdaki metin tenkidi çalışmalarının başlangıç tarihi hakkında birden fazla tarih verilmektedir. Kimilerine göre metin tenkidi batıda antik Yunandan başlarken kimilerine göre ise günümüzden bir asır önceye dayanmaktadır. Polat, söz konusu bu ihtilafın metin tenkidinin tanım ve kapsamına olan bakış açısına göre değiştiğini söylemektedir. Ancak onun kanaati ise metin tenkidi kavramını en genel anlamıyla ele alarak, yani metinlerde meydana gelen bozulmaları önleme ya da düzeltme çabaları olarak değerlendirildiğinde, bu kavramın tarihi çok eskilere dayanmaktadır (s. 57-63).

Polat'ın önemle değindiği konulardan birisi de metin tenkidinin temel amacının metnin bozulmalara karşı korunması, bozuldukları düzeltilmesi ve orijinal muhafaza edilebilmesidir. Dolayısıyla metin tenkidi sadece geçmişe dönük yapılan bir faaliyet değil, günümüz ve geleceği ilgilendiren bir faaliyettir.

İslam tarihinde ve kültüründe metin tenkidine gelecek olursak, yazarın verdiği bilgiye göre bazı müslüman metin tenkitçileri, metin tenkidi faaliyetinin başlangıcının Hz. Peygamber'in ramazan aylarında Cebrâil'e Kur'ân ayetlerini okuyarak arz etmesine kadar dayandırmaktadır. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in vefatından sonra Kur'ân nüshalarının bir kitap haline getirilmesi sırasında her ayet için en az iki sahabe'nin tanıklığı gibi şartlar aranması, devamında Hz. Osman'ın mushafı çoğaltarak farklı İslam beldelerine asıl nüsha olarak göndermesi, bu yolla aslın korunması noktasında emek verilmesini de metin tenkidi faaliyeti olarak değerlendirmektedirler.

Diğer yandan Polat'ın dikkati yoğunlaştırdığı konu hadisçilerin yapmış olduğu metin tenkidi faaliyetleridir. Ona göre eğer İslam tarihinde metin tenkidinin nitelik ve niceliği araştırılacaksa öncelikle yoğunlaşılması gereken kısım hadis literatüründe ortaya çıkan metin tenkidi faaliyetleridir (s. 84-87).

Öncelikle hadis tahammül ve edâ metotları olarak bildiğimiz metotlardan biri olan "semâ" ve "kıraat" metodunun hadis literatüründe uygulanan ilk metin tenkitlerinden biridir. Nitekim semâ' metodu dediğimiz yolla hadisi dinleyen talebenin hocasının önünde mutlaka bir hadis nüshası bulunmaktaydı. Aynı şekilde kıraat metoduyla hocasına tahdiste bulunan talebenin de hadisleri okuduğu bir nüsha bulunmaktaydı. Bu da aslında "metinlerin bozulmasını önlemek ve orijinalliğini korumak" amacıyla gerçekleştirilen metin tenkidi faaliyeti kapsamına girmektedir. Dolayısıyla Polat'ın da ifade ettiği gibi hadiste metin tenkitlerinden biri rivayet/ metin nakletme yöntemlerinde tezahür etmekteydi (s. 87-90).

Hadis metinlerinin korunması amacıyla yapılan bir diğer faaliyet ise metnin kopyalarının üretiminde güvenilir ve asıl tabir edilen muteber nüshaların dikkate alınmasıydı. Buna göre en kıymetli nüshalar sırasıyla müellifin asıl nüshası, müellife okunmuş, müellif tarafından bizzat tashih edilmiş nüshalar olmak üzere sınıflandırılmaktaydı. İslam alimlerinin asıl bu derecelendirmeye tabi bir şekilde nüshaları korumaya çalışmış olmaları zaman içerisinde metinler içerisinde gerçekleşebilecek muhtemel değişim, tedrici gibi durumları önlemek adına büyük rol oynamıştır (s. 90-98).

Metinlerin orijinal şekilde aktarılmasını sağlamaya yönelik yazılan kitap türleri de hadis ilmindeki metin odaklı tenkidlerden bir diğeridir. Örneğin tashîf ve tahrif kitapları ile hadis metinlerinde yapılmış noktalama ve harf hataları ele alınmaktadır. Polat, bu eserlere örnek olarak Hattâbî, İbn Kuteybe ve Hatîb el-Bağdâdî gibi müelliflerin eserlerinden bahsetmektedir (s. 104-107). Bunun yanında müttefik ve müfterik, Mü'telif ve Muhtelif gibi isimleri aynı olduğu için karıştırılan raviler, yazılışı aynı olup okunuşu farklı olan isimlerin ayırt edilmesi vb. konularda ortaya konan eserler de bulunmaktadır. Künyelerde ve nisbelerde bulunan her türlü benzerlikten dolayı ortaya çıkan yanlış okumaları önlemek amacıyla müştebih/müştebah kitapları, senedlerde geçen kimliği kapalı ravilerin kimliklerini ortaya koymayı hedefleyen mübhemât kitapları da bu türde yazılan diğer örneklerdendir (s.107-114).

Polat'ın yukarıda vermiş olduğumuz örneklerinden çıkan sonuç, hadis literatüründe çok kapsamlı metin tenkidi çalışması -özellikle hicrî üçüncü asır ve sonrasında- İslam alimleri tarafından ortaya konulmuştur.

Yazar, eserinin üçüncü bölümünde metin tenkidi kavramına olan farklı yaklaşımları ele almış, metin tenkidi yöntemleri ve metin tenkidinin aşamalarını detaylı olarak incelemiştir. Bölüme, metin tenkidinin ontolojisini açıklamayla başlayan Polat, metin tenkidi kavramını sırasıyla yazar, tarih, estetik ve sosyolojik esaslı yaklaşımlar olmak üzere dört temel yaklaşım olarak gruplandırmıştır (s. 170-179). Metin tenkidinin (tahkiki) çeşitli aşamalar ve yöntemler takip edilerek yapılması gerektiğinin altını çizerek değinen müellif, metinlerin aynen orijinal alfabetiyle neşredilmesinin esas olduğunu, eğer metnin orijinalinin mutlaka farklı alfabeyle

transkribe edilmesi gerekiyorsa bunun asıl metin ve transkribe edilmiş metin olarak karşılıklı sayfalarda bulunmasının elzem olduğunu, aksi takdirde orijinal metnin zamanla kullanımdan kalkması, yanlış okuma hatalarının yaygınlaşması gibi sorunlarla karşı karşıya kalınabileceğine dikkat çekmektedir (s. 230-286).

Eserin dördüncü bölümünde ise ele alınan konu, metin tenkidi kavramının İslam ilimlerindeki tezahürü üzerinedir. Polat, klasik dönemde her ne kadar çeşitli yönleriyle metin tenkidi yapılmış olsa da son yüzyıllarda İslam dünyası ve Türk ilahiyat camiasının kaynak tarihi ve tenkidi konusunda zayıf olduğunu ifade etmektedir. Metin tenkidini sadece kitap neşrine indirgemek gayet yanlış bir tutumdur. Metin tenkidi demek metnin tarihi demektir, esas olan metni korumak ve orijinalliği ile aktarabilmektir. Özellikle Arap dünyasında yaygın hale gelen, bir eserin daha önceki neşirlerinin sürekli ofset baskısının yapılması, bunun sonucunda asıl metnin unutulmaya yüz tutması durumu, metin tenkidine sadece kitap neşri olarak yaklaşmanın ne kadar yanlış olduğunu ortaya koymaktadır. Bunlarla birlikte metin tenkidi kavramının İslam ilimleri literatüründe daha kapsamlı ve müstakil çalışmalar ile ele alınması gerektiğini savunan Polat, bölümün ilerleyen kısmında hadislerdeki metin tenkidi hakkında bilgi vermekle yetinmiştir. Açıkçası bu bölüm hakkında naçizane beklentimiz sadece hadis metinlerinde görülen metin tenkidi ve yöntemleri değinmek değil de, bununla beraber İslam ilimlerinin diğer dallarındaki metin tenkidine de değinilmesiydi.

Sonuç bölümünde her metin tenkitçisinin elindeki metnin ilk kaynağından günümüzdeki son haline kadar tarihi serüvenini bilmesi gerektiğini belirten müellif, her metin çözümleyenin metin tenkitçisi olmayacağı, metin tenkitçisi olan kişinin ilmi, tarihi ve bilimsel birikime sahip olması gerektiğini savunmaktadır. Metin tenkidi disiplininin, bozulmuş metinleri düzeltmeye verilen çabadan daha çok var olan metnin korunmasına önem vermesi gerektiğini ifade eden yazar, klasik dönem İslam Medeniyetinde, özellikle hadis alimleri öncülüğünde yapılan metin tenkidi faaliyetlerinde, hem metinlerin orijinalliklerinin korunması hem de bozulan metinlerin düzeltilmesi noktasında büyük titizlik ve çaba gösterildiğini dile getirmekte, günümüz İslam Dünyasını ise çağdaş imkanlar sayesinde bu düzeyi daha da ileri taşımak yerine, geçmişteki düzeyi bile tam manasıyla koruyamadıkları gerekçesiyle eleştirmektedir.

Başta ifade ettiğimiz gibi metin tenkidi konusunda Türkiye’de kaleme alınan ilk eser olan bu kitap, metin tenkidi kavramının önemi, tarihsel süreci, yöntem ve yaklaşımları hakkında bilgi vermekte olan alanın nadide eserlerinden biri olarak tarih sayfalarına girmiştir. Özellikle ilahiyat, dil bilimi, tarih ve edebiyat alanlarındaki eser/metinler hakkında çalışma yapacak olanların mutlak istifade etmesi gereken bu eser, umulur ki metin tenkidi kavramının yazarın ifade ettiğinin aksine günümüzde de hak ettiği değeri görmesine sebep olur.